

С.О. САНДЕЦЬКИЙ

Херсонський юридичний інститут
Харківського національного університету внутрішніх справ

СИСТЕМА ПРОФІЛЬНОГО ВІДБОРУ УЧНІВ ЗНЗ, СХИЛЬНИХ ДО ПРОФЕСІЇ СЛІДЧОГО

У статті розглянуто питання професійного відбору учнівської молоді, схильної до професії слідчого. Розкрито особливості його соціально-психологічного етапу, який здійснюється відповідно до сучасної “параметричної моделі” абітурієнта юридичного вузу.

Ключові слова: професійний відбір, модель абітурієнта юридичного вузу, підготовка до ВНЗ, майбутній слідчий.

Постановка проблеми. Однією з актуальних проблем сьогодення для багатьох виробничих і державних організацій є комплектація кадрового складу фахівцями-професіоналами. На жаль, ця проблема є гострою й для силових структур, системи правоохоронних органів. За даними сучасних соціально-психологічних досліджень [3; 4; 7], серед кандидатів до вступу в юридичні вузи останнім часом спостерігається значне зростання кількості осіб з асоціальними тенденціями поведінки, а також таких, що заздалегідь планують зловживати службовим становищем. Такі абітурієнти мають низький рівень розвитку морально-етичних принципів і соціально-детермінованих норм поведінки, у них спостерігаються випадки зловживання алкоголем, вживання наркотичних речовин, належності до кримінальних молодіжних угруповань. Названі та інші особливості мотиваційної сфери учнівської молоді, несвідомість вибору майбутньої професії призводить до збільшення кількості відрахувань з вищих навчальних закладах при МВС України через низку причин, серед яких: небажання вчитися (академічну заборгованість мають 44,3% студентів), порушення дисципліни, у тому числі скоєння злочинів (32,3% студентів), так звані “сімейні обставини” (3,4% студентів) [2].

Така ситуація свідчить про гостроту проблеми відбору учнів ЗНЗ, схильних до юридичних професій, зокрема майбутніх працівників слідства. Полемічними сьогодні є питання визначення переліку особистісних якостей випускників загальноосвітніх навчальних закладів - абітурієнтів ВНЗ, обрання серед них пріоритетних та встановлення професійно необхідного рівня їх розвитку. Потребують подальшого вивчення проблеми змісту та організації професійного відбору майбутніх курсантів міліції, актуальними є питання взаємодії двох систем: безперервної освіти та ефективної зайнятості (реалізації кадрової політики).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як свідчить аналіз наукової літератури, питання професійного відбору кандидатів, придатних до певних груп професій не нове. Його теоретико-методологічну основу та різні аспекти досліджували вчені-філософи, науковці з педагогіки, психології, соціології, медицини, кримінології. Так, біологічні основи індивідуально-психологічних та психофізіологічних відмінностей індивідуальностей розглядали у своїх працях В.Бодров, Ю.Майдіков, М.Макаренко, В.Мерлін, В.Небиліцин, В.Русалов, Б.Теплов та ін.; суб’єктно-діяльнісний підхід до розвитку якостей особистості вивчали В.Казміренко, О.Леонтєв, С.Максименко, С.Рубінштейн, В.Татенко та ін.; загальнопсихологічні концепти підготовки до роботи у правоохоронних органах визначали В.Андросюк, В.Барко, Л.Казміренко, М.Костицький, О.Манюха, В.Медведев, В.Некрасов, В.Рибалка, Г.Юхновець, С.Яковенко та ін. Більшість з названих дослідників наголошують на об’єктивності різниці між людьми, зокрема у темпераменті та характері, яка виявляється зокрема у таких важливих для професії

слідчого параметрах, як реакція на зовнішнє оточення, швидкість переробки інформації та прийняття рішень.

Проблема професійного відбору до ВНЗ системи МВС відбита в роботах О.Бандурки, Б.Бовіна, С.Бочарової, В.Васильєва, О.Землянської, А.Караваєва, В.Романова, А.Роша, А.Сафронова, О.Шаповалова та ін. У доробках названих авторів розкриваються окремі підходи до змісту та організації професійного відбору й підкреслюється, зокрема, значущість інтелектуально-мотиваційної готовності випускників ЗНЗ до навчання в юридичних закладах освіти. Останніми роками активно досліджуються питання теорії та практики професійно-психологічного відбору кадрів до органів внутрішніх справ. Сучасними науковцями доведено, що такий відбір має складатися з кількох складових – медичної, освітньої, соціально-психологічної, серед яких дві останні в оновленому українському суспільстві відіграють вирішальну роль. Основним завданням цих складових відбору є виявлення стану й ступеня розвитку сукупності психічних, психофізіологічних та особистісних якостей і здібностей молодого людини, рівня її вихованості й сформованості мотиваційно-вольової сфери, які в найбільшій мірі відповідатимуть вимогам професії слідчого й сприятимуть успішному виконанню професійних обов'язків у типових та ускладнених ситуаціях. Оскільки формування основних характерологічних параметрів особистості відбувається у віці 11-14 років, тобто під час навчання у загальноосвітній школі, то одним з головних завдань системи профорієнтаційної роботи з учнями є психолого-педагогічний моніторинг їх розвитку.

Метою цієї статті є розкриття можливостей розвитку системи профвідбору майбутніх курсантів міліції у ракурсі взаємодії з освітніми закладами при виявленні й розвитку професійно значущих індивідуальних особливостей учнів ЗНЗ.

Основна частина. Грунтуючись на енциклопедійному визначенні, що “професійний відбір - це процедура вірогідної оцінки професійної придатності людини, вивчення її можливостей до оволодіння певною спеціальністю, досягнення необхідного рівня майстерності та ефективного виконання професійних обов'язків” [9], під професійним відбором учнів ЗНЗ, схильних до професії слідчого, розумітимемо спеціально організований процес виявлення та визначення за допомогою науково обґрунтованих методів і методик ступеня психофізіологічної, соціально-психологічної та морально-ціннісної готовності учнівської молоді до виконання професійних функцій слідчого. За змістом це система заходів, спрямованих на виявлення нахилів і здібностей учнів, надання їм допомоги у професійному самовизначенні.

Аналіз сучасної практики засвідчує, що сьогодні соціально-психологічний відбір до вузів системи МВС поділений на три, практично не взаємо-пов'язані між собою, етапи [2; 7]. Перший проводиться психодіагностичними центрами та лабораторіями при військово-лікарських комісіях і має виражену медичну (психіатричну) спрямованість. На цьому етапі кандидати на навчання прирівнюються за станом здоров'я до контингенту тих осіб, які поступають на службу до міліції. При цьому вимоги, обумовлені майбутньою професією кандидата, цей вид відбору не враховують, тобто професійно значущі якості майбутніх слідчих не оцінюються. Цей етап переважним чином має за мету вивчення стану соматичного та психічного здоров'я абітурієнтів. Він здійснюється окремими військово-лікарськими комісіями (ОВЛК) та Центрами психодіагностики (ЦПД). Останні, глибоко досліджуючи психічну сферу кожної молодого людини, переслідують цілі, пов'язані з виявленням клінічних порушень психіки (оскільки залучення психічно хворих людей до органів внутрішніх справ представляє велику соціальну небезпеку). Придатність кандидата на даному етапі визначається відсутністю у нього захворювань, передбачених Наказом МВС України № 303 «Про удосконалення психіатричної допомоги та медичного психофізіологічного відбору» (1994р.). Отже, роблячи висновок за певними параметрами про відсутність відхилень від встановленої 16 років тому норми, неможливо зробити висновок про рівень готовності конкретного реципієнта до виконання професійних функцій слідчого у майбутньому.

Метою другого етапу соціально-психологічного відбору є з'ясування ступеня готовності до навчання у ВНЗ. При цьому вимоги, обумовлені особливостями професійної діяльності працівника слідчих органів, також не враховуються. По суті на цьому етапі здійснюється відбір на “професію студента”, тобто з'ясовується ступінь сформованості загальнонавчальних навичок та предметна спрямованість абітурієнтів. На жаль, більш глибоке вивчення особливостей їх навчально-пізнавальної діяльності, розвитку інтелектуальної сфери на цьому етапі не проводяться.

Третій етап відбору - психологічне тестування, яке всі абітурієнти юридичних ВНЗ проходять відповідно до Розпорядження МВС України «Про організацію роботи з психологічного відбору кандидатів в навчальні заклади МВС України» (1994р.). Згідно з цим Розпорядженням, створюються тимчасові групи з числа спеціалістів психофізіологічних лабораторій, військово-лікарських комісій, працівників відділів по роботі з особовим складом та психологів. Метою відбору на цьому етапі є визначення мотиваційної та інтелектуальної готовності випускників ЗНЗ до навчання за допомогою методик, які розроблені науково-дослідним центром Української академії внутрішніх справ.

Таким чином, після всіх етапів відбору, отримуємо певну “параметричну модель” абітурієнта, за якою однозначно можна зробити висновок лише про непридатність окремих молодих людей до навчання у юридичному вузі, але неможна визначити ступінь готовності інших, стійкість та свідомість їх професійного самовизначення. Як засвідчують результати успішності навчання студентів перших курсів юридичних ВНЗ, незважаючи на таку складність, тривалість та багатоетапність, соціально-психологічний відбір не є достатньо ефективним. Підтвердженням цього є результати пілотажного дослідження особистісних якостей 100-та абітурієнтів Херсонського юридичного інституту. Кількісний та якісний аналіз отриманих даних за показниками, що оцінювались, дозволив об'єднати випробуваних у чотири групи (на основі їх відповідності вимогам до навчання у вузах системи МВС):

- 1 група: випробувані цілком відповідають вимогам професійного навчання у вузі МВС - 16 осіб (15,1%);
- 2 група: випробувані, які в основному відповідають вимогам навчання - 52 особи (49,3%);
- 3 група: випробувані, котрі частково відповідають вимогам навчання - 22 особи (20,7%);
- 4 група: випробувані, які не відповідають вимогам професійного навчання - 16 осіб (14,9%).

Тобто, майже половина абітурієнтів за психічними та психофізіологічними параметрами не відповідає існуючим професійним вимогам. Крім цього, встановлено, що із 16 осіб, які мають низький рівень сформованості професійно значущих якостей, жодний випробуваний зараз не навчається на “відмінно” і “добре”: один (6,25%) вчиться на “задовільно”, п'ять (31,25%) – на “незадовільно” і десять осіб (62,5%) не були зараховані на навчання за результатами вступних іспитів. У групі випробуваних, умовно придатних до навчання, дев'ять осіб (40,9%) вчать на “відмінно” й “добре”, шість (27,2%) – на “задовільно”, шість (27,2%) – на “незадовільно” та один випробуваний (4,7%) не був зарахований на навчання за результатами вступних іспитів.

На нашу думку, така ситуація пояснюється тим, що всі етапи проф-відбору є самостійними й переслідують різні цілі, між ними відсутній взаємозв'язок, що і зумовлює його громіздкість та низьку ефективність.

Необхідно також відмітити, що традиційним методам психологічної і психофізіологічної діагностики, які використовують названі вище служби, бракує достатності та повноти сучасного науково-методичного і матеріально-технічного забезпечення (наприклад, лише частково проводяться скринінгові перевірки). Вивчення останніх наукових досліджень [4; 6; 8] показало, що удосконалення якості профвідбору

майбутніх слідчих носить фрагментарно-відомчий характер. Це спричиняє необхідність ухвалення управлінських рішень щодо нагальної трансформації й стандартизації процедури професійного відбору майбутніх працівників слідчих органів, чіткого визначення сфер та координації діяльності зазначених вище служб, налагодження взаємодії між вищими юридичними та загальноосвітніми навчальними закладами.

Важливою частиною системи професійного відбору абітурієнтів, схильних до професії слідчого, є визначення професійно-необхідних рис та якостей індивіда. Проведений системний аналіз змісту та особливостей діяльності працівників органів внутрішніх справ, а також професійних вимог щодо особистості слідчого [5], дозволив окреслити перелік наступних параметрів, від яких залежить ефективність оволодіння професією слідчого та успішність виконання службових обов'язків:

- у межах мотиваційної сфери особистості - сила, стійкість, структурність та ієрархічність мотивації діяльності, правосвідомість;
- у структурі когнітивної сфери - креативність, особливості уваги, інтелекту (вербального та невербального), мислення (дивергентного та конвергентного), пам'ять (предметна, образна);
- у межах комунікативної сфери - здатність до продуктивної взаємодії, соціальний інтелект;
- у структурі емоційно-вольової сфери - рівень тривожності, емоційна стійкість, загальна психічна активність, працездатність, моральний само-контроль поведінки, емоційна зрілість, рефлексія та самооцінка.

Взагалі абітурієнт юридичного ВНЗ повинен мати адекватне уявлення про професію та про власну відповідність її вимогам; він має усвідомлювати її соціальне значення й прагнути реалізовувати об'єктивно задані цілі професії. Для ефективного виконання професійних функцій майбутній слідчий мусить бути працездатним - мати гарну довгочасну і оперативну пам'ять значного обсягу; високий рівень розвитку інтелекту та творчого мислення; розвинений соціальний інтелект і комунікативні якості; низький рівень тривожності; реалістичну самооцінку. Він повинен бути емоційно стійким, здатним до довготривалої концентрації уваги, володіти прийомами контролю за вчинками, бути емоційно зрілим та впевненим у собі.

Погоджуючись з багатьма науковцями, зауважимо, що для майбутнього слідчого дуже важливою є мотивація вибору професії. Аналіз мотивації вибору професії курсантами Херсонського юридичного інституту свідчить про наступне: майже половині курсантів (49%) потрібна лише юридична освіта й після навчання вони не збираються працювати слідчими, близько 15% прийшли до ОВС щоб уникнути служби у Збройних Силах України, а майже 10% планують одразу піти з ОВС й працювати не за фахом. Тобто, свідомий вибір професії здійснили лише чверть абітурієнтів. Саме тому своєчасне виявлення мотивів та врахування їх динаміки у процесі підготовки до оволодіння професією під час навчання підлітків у ЗНЗ дозволяє сформувати стійку професійну мотивацію, що забезпечить успішне становлення спеціаліста.

З іншою моделлю особистості працівника міліції [8], у структурі особистісних якостей майбутнього слідчого виділяють чотири відносно самостійних груп параметрів:

1) ціле-мотиваційні якості – якості, які розкривають спрямованість особистості й характеризують її в соціальному плані за найбільш суттєвими характеристиками: ставлення до себе, до інших, до оточення, до професії, до майбутнього тощо. Ціле-мотиваційні якості розділяють на дві групи: ідейно-мотиваційні якості, до яких відносяться світогляд, переконання, політичну й правову культуру, усвідомлення свого значення та функції у правоохоронній діяльності; та професійно-мотиваційні якості, що включають конкретні цілі діяльності, мотиви вчинків, особисті плани та прагнення, відношення до перспектив професійного розвитку;

2) морально-психологічні або морально-ділові якості, які виступають частиною ціннісно-нормативної сфери особистості. Дана група якостей характеризує систему

домінуючих соціальних відношень, серед яких виділяють сумлінність, відповідальність, дисциплінованість, любов до праці, почуття обов'язку, гуманність, справедливість, тактовність, вимогливість до себе, самокритичність, а також якості, що визначають моральну стійкість та непідкупність. Морально-ділові якості особистості також включають розуміння та дотримання усіх принципів права, усвідомлене почуття законності у здійсненні правоохоронної діяльності;

3) професійно-ділові якості, які охоплюють спеціальні здібності та професійну підготовку працівника. До них належать: загальний інтелект, логічне мислення, ділове мовлення, професійна спостережливість, інтуїція, розвинута пам'ять; вольові та організаційні якості, що характеризуються цілеспрямованістю, принциповістю, порядністю, справедливістю, відпо-відальністю, мужністю, наполегливістю та самостійністю; психологічна підготовленість як психічна стійкість до екстремальних ситуацій, витримка, воля, здоровий глузд; спеціальні здібності - розшукові, тактичні, фізичні, педагогічні, виховні, комунікативні;

4) професійно важливі психофізіологічні властивості, а саме - емоційність; швидкість моторних реакцій; працездатність; врівноваженість стійкість до фізичних та психічних навантажень, психологічного тиску, здатність до ризику.

Відповідно до описаних моделей, у процесі підготовки учнів ЗНЗ до свідомого вибору професії слідчого, необхідно вирішувати таке коло питань:

- узгодити з ВНЗ модельні уявлення про зміст і перелік професійно важливих якостей і параметрів особистості;

- сформувати уявлення в учнів про діяльність працівників органів внутрішніх справ, її специфіку та функції, соціальне значення;

- виявляти в учнів нахили та здібності до професійної діяльності слідчого відповідно до обраної моделі;

- залучати учнів до різних видів діяльності, насичених елементами творчості, стимулювати соціальну активність, яка передбачає формуючий вплив на особистість;

- запровадити різні форми й методи спільної роботи загальноосвітніх навчальних закладів та юридичних вузів щодо системної профорієнтації.

Висновки. Таким чином, система підготовки учнів ЗНЗ до вибору майбутньої професії слідчого має реалізовуватися за такими напрямками. Психологічний - формування певних якостей, розвиток професійно необхідних здібностей та властивостей особистості, виховання поваги до внутрішнього світу кожної людини, її індивідуальних особливостей, підвищення рівня культури спілкування й поведінки у суспільстві. Моральний - оволодіння вміннями й навичками дотримання норм загальнолюдської моралі, захисту цінностей демократичного суспільства, опанування критеріями добра й зла, формування активної життєвої позиції. Практичний - вироблення вмінь отримувати інформацію, аналізувати й перетворювати її, обґрунтовувати власні висловлювання, наводити аргументи, переконувати опонента, застосувати набуті знання у практичній діяльності; формування навичок здорового способу життя, підтримання належного рівня працездатності.

Перспективи подальших розвідок. Підсумовуючи все вище сказане, можна зробити висновок про доцільність налагодження взаємодії загально-навчальних закладів та юридичних ВНЗ з метою удосконалення системи професійного відбору претендентів на навчання, що дозволить вирішити проблеми якісної комплектації кадрового складу органів міліції.

Література

1. Алексеев С.С. Введение в юридическую специальность. – М.: Юридическая лит-ра, 1976. – 256 с.
2. Барко В.І. Професійний відбір кадрів до органів внутрішніх справ / В.І.Барко. – К.: Ніка-Центр, 2002. – С. 53.

3. Васильев Г.И. Педагогические условия адаптации курсантов к обучению в вузах МВД: Дис. ...канд. пед. наук: 13.00.01 / Одесский ин-т внутренних дел. – Одесса, 1997. – 186 с.
4. Дяченко В.І. Формування професійної усталеності курсантів вищих закладів освіти системи МВС: Дис. ...канд. пед. наук: 13.00.04 / Південно-український державний педагогічний ін-т ім. К.Д.Ушинського. – Одеса, 2000. – 230 с.
5. Етичний кодекс працівника органів внутрішніх справ України. Схвалений Колегією МВС України 05.10.2000 // Збірник нормативних актів по роботі з персоналом НУВС. – Харків, 2003. – 146 с.
6. Кокун О.М. Оптимізація адаптаційних можливостей людини: психофізіологічний аспект забезпечення діяльності: Монографія. - К.: Міленіум, 2004. - 265 с.
7. Макаренко Н.В. Теоретические основы и методики профессионального психофизиологического отбора военных специалистов / НИИ проблем военной медицины Украинской военно-медицинской академии. - К., 1996. - 336 с.
8. Москаленко А.П., Кобзін Д.О., Стародубцев А.А. Професійна мотивація працівників органів внутрішніх справ: вивчення та корекція: Науково-практичний посібник. – Харків: Ун-т внутр. справ, 1999. – 98 с.
9. Философский энциклопедический словарь / Гл. ред. Л.Ф.Ильичев та др. – М.: Сов. энциклопедия, 1983. – 216 с.

Надійшла до редколегії 10.10.2010

Сандецкий С. А. Система профильного отбора учеников общеобразовательных учебных заведений, склонных к профессии следователя

В статье рассмотрены вопросы профильного отбора ученической молодежи, склонной к профессии следователя. Раскрыты особенности его социально-психологического этапа, который осуществляется в соответствии с современной “параметрической моделью” абитуриента юридического вуза.

Ключивые слова: *профильный отбор, модель абитуриента юридического вуза, подготовка к ВУЗ, будущий следователь.*

Sandetsky S. O. Professional selection system of the pupils of secondary schools, disposed to the profession of investigator

The questions of professional selection of pupils, disposed to the profession of preliminary investigator, were discovered in this article. Moreover, there were revealed the peculiarities of existing social-psychological selection that is realized according to the modeler “parametric model” of the pupil who enters Law higher educational establishment.

Key words: *professional selection, future preliminary investigator, the preparation for the entrance to the higher educational establishment.*